

9(с2)к

Щ-643

Щербина В.

Київ в 20 роках

XIX ст.

1929]5

НІБУ

НИБУ

ИИБУ

*Векна...
Амт...
...
...*

120

244700

НИБЛУ

03

ЗІРЧЕНО 1961 р.

Державна історична
БІБЛІОТЕКА УРСР
ІБЛ

10

ВОЛОДИМИР ЦЕРБИНА.

Київ в 20-р роках XIX століття.

(З матеріалів жандармського архіву).

Цінний і інтересний матеріал до історії Києва 20-х років XIX ст. є в листуванні начальника київського відділу корпусу жандармів підполковника Рутковського. Переписку цю внесено цілком у „Входящий журнал” Начальника 1-го Отдѣленія IV округа Корпуса Жандармовъ по части высшей и наблюдательной Полиции по III Отдѣленію Собственной Его Имп. Вел. Канцеляріи, относящійся съ 1829 по 1830 годъ“ (№ 127 бумагъ на 263 листах).

Корпус жандармів було організовано р. 1826 під вражінням тільки що заспокоеного повстання декабристів, але думка про необхідність його заснування була ще раніше. Р. 1821—генерал-ад’ютант О. Х. Бенкендорф подав імп. Олександру I докладну записку про те, що в Росії існують таємні товариства і пропонував заходи для боротьби з ними. Записка ця лишилася без жадних наслідків і пролежала в письменому столі до смерті імператора. В січні 1826 р. Бенкендорф подав Миколі I нову записку про заведення вищої поліції, з тим, що голова її зватиметься міністром поліції та інспектором корпусу жандармів. Миколі не вподобалася назва „Міністерство поліції“, що нагадувала йому міністерство Фуше часів Наполеона, і він назвав нову установу—„III отдѣленіемъ Собственной Е. И. В. Канцеляріи“. Указ про заснування „III отдѣленія“ було проголошено 25 червня 1826 р., в день народження царя. Бенкендорфа було призначено на шефа жандармів та управителя головної царської квартири. На директора канцелярії „III отдѣленія“ було призначено М. М. фон-Фока.

Завданням нової установи було поставлено „боротьбу з непорядками та зловживанням, а також захист „страждущаго человечества“. Єсть такий переказ, що Микола I, призначуючи Бенкендорфа, дав йому хустку, в якій був, так би мовити, увесь програм його майбутньої діяльності: Бенкендорф мусів утирати сльози нещасливих. Але вже під час обрання урядовців нової установи¹⁾ та в інструкціях до цих урядовців, були вже натяки на шпіонаж, підкупи та інші прийоми, що швидко після того ввійшли до широкого вжитку. Душею нової установи був фон-Фок, людина, як каже Шільдер²⁾, без сумніву розумна, добре освічена, світська. Широке знайомство та звязки в вищих верствах дозволяли бачити й знати те, що робилося, ба й говорилося в оточенні тодішньої аристократії, в літературних та інших колах населення столиці³⁾. Разом з тим фон-Фок був у дружбі з самим Бенкендорфом, про що свідчить листування з ним, яке збереглося до нашого часу.

Швидко всю Росію вкрито сіткою жандармських установ. Усю її було поділено на 7 округів, які підлягали генералам; до кожної губернії

¹⁾ Один з перших був відомий донощик на декабристів Шервуд, що здобув за це прізвисько: „Вѣрный“. Але громадянство вимовляло це прізвисько інакше: „Шервуд Скверный“.

²⁾ Шильдер. Имп. Николай I, его жизнь и царствование стр. 464.

³⁾ В комедії Грибедова „Горе отъ ума“ єсть натяк на фон-Фока та його кар’єгу „тогда баронъ фон-Клокъ въ министры мѣтиаль“.

призначено було по одному штаб-офіцеру. Київщина складала перший відділ IV округи, якої управління було в Вільні. На чолі Управління Київщини було поставлено підполковника Рутковського. Листування його з фон-Фоком та Бенкендорфом і подає матеріал до історії Києва 20-х років.

Переписка ця ріжного змісту. Зустрічаємо тут і „донесення“ про різні випадки і події (землетрус, пожежі, військові та церковні паради і т. инш.); про догляд за особами, що викликали особливу увагу до себе своїми не зовсім правильними документами або торгували, не платючи мита; клопотання, щоб деяких євреїв, які й не мали власних домов, було залишено в місті, через те, що діяльність їх, як ремісників, була корисна; клопотання про те, щоб тим же євреям було дано участки землі на річці Либеді; тут же знаходимо вказівки на утиски євреїв з боку поліції; донесення про сварки в родині Лопухиних (з-за прав на володіння Злато-полем та Шполою), погадження стараннями Рутковського та київського мітрополіта і т. п.

Особливий характер носить листування про зачислення на службу до жандармського управління двох осіб — підполковника Маковецького та підпоручика Лежицького. „Я, посвятаю всѣ дѣйствія и помышленія мои на пользу государственную“, пише Рутковський до шефа жандармів, „осмѣливаюсь предложить Вашему Высокопревосходительству, что сей полковник Маковецкий принесъ бы великую пользу на службѣ въ нашемъ корпусѣ. По достаточномъ испытаніи утвердился я въ мнѣніи, что онъ человекъ самаго твердаго характера, безкорыстный и пользамъ правительства преданный“. Проте Рутковському одмовлено було на його прохання, через те, що Маковецького було притягнуто до якоїсь судової справи. Одержавши повідомлення про це, Рутковський виправдує себе в новому листі. „Я, посвятаю себя на службу съ малыхъ лѣтъ и исполняю оную со всѣмъ рвеніемъ, боюсь и тѣни заключенія о неосновательности моихъ дѣйствій, и думаю, и потому принужденнымъ нахожусь донести Вашему Превосходительству“, пише він до фон-Фока, „что я, по долговременномъ испытаніи и вѣрнымъ выправкамъ, отнесся къ Вашему Превосходительству и Александру Христофоровичу (Бенкендорфові) о Маковецкомъ, какъ весьма полезномъ для службы человекѣ, и что онъ не только подъ судомъ, но и подъ слѣдствіемъ никогда не былъ, а сіе выдумано развѣ зломыслищими людьми... Затѣмъ, представляя къ уваженію Вашего Превосходительства прежнее мое къ Вамъ письмо о Маковецкомъ, покорнѣйше прошу извинить меня въ причиненномъ Вамъ беспокойствѣ, къ чему побудило меня чувство терпящей невинности, долгъ оправдаться въ моихъ дѣйствіяхъ передъ Вами и Александромъ Христофоровичемъ и самая польза службы въ предметъ опредѣленія его“. Инше подібне клопотання порушив Рутковський з приводу наміченої висилки з Києва підпоручика Лежицького, що був під доглядом поліції, проте, на думку Рутковського, міг бути корисний для відкриття різних злочинств. Чим кінчилась справа, з переписки не видно.

Всі ці папери, розуміється, є інтересний матеріал для характеристики нової установи і самого Рутковського, але ще більший інтерес має для нас характеристика тодішнього стану міста, губернії, та умов київського життя. Все це знаходимо в донесеннях Рутковського про потребу побільшення штатів жандармського управління в Києві та на Київщині, а також донесеннях його про зловживання київських урядовців, на чолі з нижчими представниками влади і київського магістрату.

В донесенні про потребу побільшити штат жандармського управління Рутковський заявляє (на самому початку своєї служби в Києві — 30 червня 1829 р.), що „по статистическому и политическому состоянію города“

необхідно склад першого відділу IV-ї округи подвоїти. Він доводить це, подаючи докладний опис Києва.

Київ тягнеться на 15 верст у довжину, а в ширину від 2 до 6, з обводом в 40 верст, не рахуючи двохверстової біля міста дистанції.

Город розділяється на три частини: Печерськ, Старий Київ і Поділ; навколо їх розкидано околиці: Звіринець, Куренівка, Кудрявець, Кожемяки, Глибочиця, Лук'янівка, Юрковиця, Приорка, Сирець. Саме розташування міста складає великі незручності. „Гори, долини і овраги, крутизны и ущелины, въ коихъ жилые дома могутъ служить убъжищемъ для вредныхъ людей. Непорядочное строение, разсѣянное по симъ крутизнамъ, оврагамъ и ущелинамъ, даетъ удобный способъ къ укрьвателству симъ неблагонамѣреннымъ. Свободный проѣздъ и ходъ чрезъ пространство и нерегулярность города, ибо только по главнѣйшимъ улицамъ устроены шлях-баумы, (sic) а впрочемъ вездѣ открытъ путь бродягамъ къ нанесенію обывателямъ вреда. Бѣдный же гражданинъ не можетъ ожидать пособія отъ жандармовъ чрезъ развѣзды и розыски по весьма малому ихъ числу“. Населення міста досить велике. Домів—4913; жителів „обоого пола“ понад 30.000; по-за тим духовних та послушників 513; учителів та „на казенномъ коштѣ въ семинаріи и приходскомъ училищѣ“—929; „временно и постоянно военныхъ командъ“—18.000; та чимало різних одставних військових урядовців, що не мають власних домів. У місті є такі „заведенія“: „Печерська фортеця, Арсенал, „Гоубшпиталь“ (до 2.000 людей). Діловий Артилерійський двір, Артилерійська Лабораторія, Батальйон військових Кантоністів (до 2.500 людей), Гімназія, „Богугодный заведенія“¹⁾; різних казенних громадських та міських будинків до 30; заводів: шовківницьких—1, свічкових—6, цегельень—14, кафляних—3, гарбарень—27, дзвоніваливних—1, миловарень—5, котлярень—2, купецький двір—з крамницями кам'яний—1, крамниць міських, магистратських та приватних—588, харчевень—20, шинків—понад 70.

Окрім постійного населення, що року до Києва, як до центра релігійного, наїздить багато з різних губерній по-над 100.000 чол. на рік. Серед них прочанами наїздить до Києва ніби для побожних справ і багачко злочинців, дезертири, втікачі-селяни й т. и. Відбувається що року ярмарок в січні („Контракти“), який притягає до Києва велику кількість чужоземних купців, а також польських поміщиків, які під час ярмарку обробляють свої грошові справи, іноді на великі суми. „На образъ мыслей, духъ и характеръ“ цих осіб треба особливо зауважити. Влітку до міста прибуває велика кількість плотів; люди, що знаходяться на них, теж потребують догляду. Крім того, постійне перебування в місті генералів, переходи війська, щорічні свята, публічні зібрання, видовища і т. инш. також вимагають догляду жандармів. Крім губерніяльного міста потрібно побільшити догляд також і на деяких повітах Київщини через близькість їх до кордону чи до інших губерній, через значні торговельні обороти, існування там шкіл, великого напливу туристів (особливо Умань з її Софією). Побільшення догляду вимагають повіти: Чигиринський (м. Чигрин та Кременчук, містечко Крилов), Махновський (міст. Махновка, Бердичів), Уманський (м. Умань), Радомиський.

На підставі всього цього Рутковський клопотався, щоб встановлюючи нові штати по губернях, на Київ було б дано подвійне число жандармів

¹⁾ Рутковський називає так: 1) Інвалідний дім для одставних штаб і обер-офіцерів та нижніх чинів; 2) для божевільних на обмежену кількість людей; 3) Богадільня „Приказа общественного Призрѣнія“; 4) Міська богадільня з сукновальнею при ній; 5) Лікарня на 80 чол.; 6) Робочий та „смирительний“ дім з цегельнею при ньому.

проти інших губерніяльних міст, а на названі повіти, як би і не подвійне число проти інших губерній, то все ж таки більше ніж в них є.

Інтересний додаток до наведених відомостей про життя Києва в 20-х рр. є два донесення про київські контракти, з р. 1830. В першому попередньому донесенні (від 18 січня) подається, що до того часу до Києва прибуло 58 купців і при них краму на 844.000 карб., але чекають на дальший приїзд, і як би не лякалися чуми, яка могла надійти від Дністра, то приїзд був би дуже великий. Докладніші відомості подається в донесенні від 4 лютого (вже як скінчилися контракти) під заголовком: „Вѣдомость о числѣ бывшихъ въ прїѣздѣ на Кіевскіе контракты помѣщиковъ, чиновниковъ и купцовъ, привезенныхъ товаровъ и денежныхъ оборотовъ“.

Ось ці відомості:

„Помѣщиковъ и разныхъ другихъ чиновниковъ . . .	885 чел.
при нихъ прислуги изъ шляхты и крѣпостныхъ крестьянъ	2310 „
купцовъ и другихъ промышленниковъ	678 „
при нихъ людей	295 „
лошадей	4295 „

Уплочено за наємъ квартиры:

Отъ помѣщиковъ и чиновниковъ	69047 руб.
Отъ купцовъ и промышленниковъ за квартиры и лавки	24575 „

Въ казну собрано съ разныхъ актовъ:

Серебромъ	40.712 р. 51 к.
ассигнаціями	61.612 р. 60 к.

Состояло товаровъ:

російскихъ и польскихъ фабрикъ:	} Суконь, шелковыхъ, шерстя- ныхъ, фарфоровыхъ, фаянсо- выхъ, хрустальныхъ, серебря- ныхъ, стальныхъ и другихъ вещей .	926.255 руб.

Иностранныхъ:

европейскихъ разныхъ	84.062 р.
азіатскихъ (Бухарскихъ, платковъ, шалей)	183.555 р.
китайскихъ (въ чаѣ)	13.000 р.
Лошадей изъ завода гр. Завадовскаго	15.000 р.
Гишпанскихъ барановъ	18.000 р.

Всего состояло въ привозѣ на 1.482.252 р.

Продано	626.875 р.
Остается непроданнымъ	855.377 р. 1)
Продано менѣе, нежели въ 1829 году на сумму	152.800 р.
Получено	{ серебромъ 40.712 р. 51 к. ассигнаціями 69.962 р. 60 к.
прибыли	

Наведені відомості Рутковського про стан міста та про його населення уявляють безсумнівно дуже інтересні факти. Вони можуть служити

1) В цифрі, що зазначає вартість усього привезеного краму є якась помилка: сума показаних цифр складає не 1.482.252 карб., а лише 1.229.672, ц. т. на 258.580 карб. менше. Очевидно, в донесенні пропущено якусь статтю привозу.

цінним додатком до тих описів Київа, які зустрічаються в різних записках та і споминах сучасників і носять в значній мірі суб'єктивний характер, а також до офіційних відомостей, що визначаються більшою певністю, але складені в формі сухих звітів з того чи іншого боку життя міста. В наведених матеріалах представник нового відомства, з більшим уповноваженням, але ще не з зовсім з'ясованим напрямком діяльності, бажаючи виправдати довір'я, подає своєму начальству враження від першого знайомства з Київом і оскільки можна повні відомості про його населення. Відомості, які знаходимо в листуванні Рутковського, стосуються до різних боків життя київського, яке вразило автора своїми особливостями, проти інших міст.

Ціла низка донесень, що до зловживань урядовців та київського магістрату, малює картину життя провінціального чиновництва того часу, подібного до життя і нравів цього ж стану по інших містах миколаївської доби, але з деякими особливостями місцевого характеру: саме, зловживання не тільки урядовців, але й членів київського магістрату, цієї, колись самостійної, а тепер тісно звязаної з іншим чиновництвом, установи. Донесення Рутковського про зловживання урядовців та членів магістрату, відносяться також до початку його служби в Київі (30 червня 1829 р.). До розкриття цих зловживань спричинився анонімний лист, що про нього Рутковський повідомляє в таких виразах: „Вскорѣ по прибытіи моемъ вслѣдствіе назначенія въ Кіевъ найденъ подъ окномъ моея квартиры конвертъ, запечатанный, на имя мое, повѣшанный на палисадникѣ. Распечатавъ оный, нашель я при письмѣ описаніе родственной связи всѣхъ чиновниковъ губернскихъ кіевской губерніи между собою и съ городскимъ войтомъ, а также съ нѣкоторыми уѣздными. За симъ я старался вникнуть въ справедливость того объясненія, и по ближайшему моему розыску, открылась связь его дѣйствительною, почему здѣсь обыкновенно говорятъ: „ежели одного чиновника подавить за палецъ, всѣмъ болитъ“; то какова можетъ быть справедливость. Я долгомъ почель представить Вашему Превосходительству копію того письма и объясненіе невидимымъ образомъ мною полученнаго на Ваше разсмотрѣніе, имѣя въ соображеніи образъ здѣшняго правосудія; осмѣливаюсь полагать, что великая польза и спасеніе несчастному было-бы, если бы сіи чиновники благонадежнымъ образомъ размѣщены были по другимъ губерніямъ, однакоже не въ столицу, чтобы не имѣли тамъ своихъ агентовъ“.

В анонімному листі та в донесенні Рутковського, написанному на підставі цього листа, відомості про родинні звязки та зловживання урядовців і членів магістрату наведені доволі хаотично; через це я вважаю за зручніше групувати їх в ієрархічному порядку, починаючи з осіб найбільш впливових та високо поставлених, спочатку урядовців, а потім членів магістрату з вйтом на чолі.

Військовий губернатор Жолтухін перевів до Київа на посаду керуючого його канцелярією голову сімбірської цивільної палати Гудим-Левковича, який зберегав за собою й попередню свою посаду, і, навіть, пообіцяв призначити його на київського віце-губернатора. Сам Жолтухін, призначений на військового губернатора, звільнив без усякої провини київського поліціймейстера Дурова і перевів на його місце з Сімбірська (де були маєтки Жолтухіна) підполковника Гессе. Гессе, приїхавши до Київа, протестував вкеселі полковника Шац на 100.000 карб., напевне для того, щоб заховати свій намір надії нажитися на цю суму; але швидко після цього, не маючи надії нажитися тут, він виклопотав собі місце окружного начальника митницької варті в князствах Молдавії та Валахії, під начальством того ж Жолтухіна.

Цивільний губернатор Катеринич родичів не має, за винятком радника губернського правління Тихоненка, „но служба в Києві съ малыхъ канцелярскихъ чиновъ болѣе тридцати лѣтъ нажилъ до 700.000 рублей—капитала, изъ коихъ за 250.000 р. купилъ имѣніе въ Екатеринославской губерніи, общее съ Семенютою, который наживъ несмѣтныя богатства, живеть теперь на покоѣ“. Крім того Катеринич має великі гроші, які дає в позику і, між іншими, військовий губернатор Жолтухін винен йому 30.000 карб.

Керуючий канцелярією військового губернатора Гудим-Левкович, він же голова Сибірської Цивільної палати, родич вїйта Киселевського, прокурора Каменського та стряпчого Долинського.

Радник Губерніяльного Правління Подолинський родич Киселевських.

Радник Губерніяльного Правління Горожевський родич управителя канцелярії військового губернатора Гудим-Левковича, бурмістра Лакерди та бурмістра Барського.

Асесор Губерніяльного Правління Іван Киселевський, брат вїйта Григорія Киселевського, родич прокурора Каменського та губерніяльних стряпчих Дротаєвського та Киселевського.

Губерніяльний прокурор Каменський, родич Киселевських та губерніяльного стряпчого Дротаєвського.

Губерніяльний стряпчий Дротаєвський родич губерніяльного прокурора Каменського та Киселевських.

Губерніяльний стряпчий Микола Киселевський, син вїйта, родич прокурора Каменського, радника губерніяльного правління Подолинського, повітового стряпчого Долинського та Гудим-Левковича.

Повітовий стряпчий Долинський, родич Гудим-Левковича та бурмістра Барського.

Вїйт Григорій Киселевський, родич Гудим-Левковича, прокурора Каменського, радника Губерніяльного Правління Подолинського та всіх київських стряпчих. Брат його Іван—асесор Губерніяльного Правління, сини Микола—Губерніяльний стряпчий, Іван служить в поштової конторі.

Бурмістр Барський, родич стряпчого Долинського і радника Губерніяльного Правління Горожевського.

Бурмістр Лакерда—родич радника Губерніяльного Правління Горожевського.

На підставі зазначених, провірених відомостей Рутковський приходить до таких висновків про діяльність урядовців та членів магістрату: „Правосудіє въ сей губерніи въ весьма дурномъ положеніи; вообщє всѣ жалуются на несправедливость, и нѣкоторые входят ко миѣ даже съ записками. А сіє неправосудіє происходитъ отъ того, что всѣ губернскіє чиновники (кромѣ тѣхъ, что по выбору дворянъ) соединены родствомъ между собою и съ членами городского магистрата, начиная отъ правителя канцеляріи Военного губернатора Гудимъ-Левковича, преисполненнаго слѣпой довѣренности къ его женѣ изъ Симбирской губерніи, воспитанницѣ родителей Военнаго Губернатора, а онъ состоитъ предсѣдателемъ Симбирской Палаты и находится здѣсь по старанію Военнаго Губернатора по родству съ чиновниками и магистратомъ. И отъ такого кругового по губерніи родства происходитъ неправосудіє и великое злоупотребленіє“.

Подібний до цього відзив дає Рутковський і про міське управління. „Городъ Кієвъ“, пише він, „управляется войтомъ на основаніи Всемиловѣйше дарованныхъ привилегій королей польскихъ и Магдебургскихъ правъ. Сей войтъ предсѣдательствуетъ въ Магистратѣ или Городской Думѣ. Какъ войтъ, такъ и Бургомистры и ратсгеры магистрата, по при-

виглядаєть єсть вѣчные безъ перемѣны по смерть ихъ. По симъ же привилегіямъ на производство судебныхъ дѣлъ въ магистратѣ не имѣється никакого вліянія высшей губернской инстанціи, и апелляція на его рѣшенія идетъ прямо въ сенатъ. На семъ основаніи войтъ и члены магистрата, будучи соединены родствомъ со всѣми губернскими и главнѣйшими младшими чиновниками, производять непомѣрное лихоимство, о коемъ въ особой запискѣ излагается“.

Рутковський заявляє, що він пробував вести боротьбу з цим злочинним явищем київського життя, але зустрів міцний опір з боку місцевих представників державної влади, і це примушувало його перейти до загроз. Так в листі до Катеринича він пише: „не имѣя никогда удовольствія доложить Вамъ словесно о свѣдѣніяхъ, до меня дошедшихъ, по всегдашнимъ Вашимъ занятіямъ, расположилъ я препроводить Вамъ регістръ онымъ на уваженіе и распорядженіе. Ваше Превосходительство значущієся въ ономъ предметы приведете въ надлежащее дѣйствіе, и я избавляюся отъ неприяности представить вышнему начальству по обязанности моей“ (далі йде „регістр“ з десятиох справ).

Змісту цього „регістру“ та особливої записки я наводити не буду. Зловживання, що їх там зазначено, а до того ж ще й інші, описані детально в статті І. М. Каманіна „Послѣдніє годы самоуправленія Києва по Магдебургскому праву“¹⁾. Ці зловживання, що позначилися в крадіжках на сумму до 1.400.000 карб., спричинилися до скасування Магдебургського права в Київі і поширення на його загальних законів (в р. 1834—1835)²⁾ І. М. Каманін пояснює цей сумний кінець міського самоврядування хибами самої системи Магдебурського самоврядування, що виявилися особливо в пізніші часи: з одного боку Магдебурське право, в звичайному вжитку його на Литві та Русі мало характер становий (сословний), і наслідком цього було зосередження влади в руках кількох багатих родин; крім того великі хиби уявляло змішування установ адміністративних (рада) та судових (лава) і підлеглість перших та других войтові; доживотній характер влади війта та й членів магистрату, а також і їхне привілейоване становище (шляхетство при польському урядові, чини та дворянство при російському). З другого боку діяльність органів самоврядування паралізувалася втручанням російського уряду в вибори війта й членів магистрату, а також передачею контролю над їх діяльністю від міщанського населення города до рук губернаторів та підкупного чиновництва.

Факти зловживань, які подає Рутковський, тільки доповнюють факти, що їх наводить з більшими деталями Каманін, і до того ж з'ясовують їх потайну обстановку.

Можна сказати, що київські урядовці того часу та міцно звязані з ними представники міського самоврядування, що доживало останні свої роки, мають подібність до дієвих осіб гоголевського „Ревизора“, а донесення Рутковського цілком відповідає кінцевій сцені невмирущої комедії.

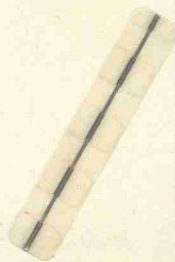
¹⁾ Київ. Стар. 1892 № 5, 8 і 9.

²⁾ Указ 1834 г. декабря (Второе полное собраніе законовъ, т. X. отд. IV, № 7694).

НИБУ

ИИБУ

ИИБУ



HILLY